

АТАНАСИЙ НЕСКОВИЧ И НЕГОВАТА
ИСТОРИЯ СЛАВЕНОБОЛГАРСКОГ НАРОДА (БУДИМ, 1801)

Сава Сивриев

(Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“,
България, 9712 Шумен, ул. „Университетска“ 115)

През 1890 г. Марин Дринов, който, доколкото ни е известно, пръв в българска среда в Псп на БКД обръща внимание на *Историята* на Нескович, пише, че щом се е появила Раичевата история тия почетни родолюбци (българските търговци в Австрийската империя – С. С.) са се погрижили да се извлече из нея българската ѝ част и да се напечата като особена книжка за синове отечества.¹ Статията на М. Дринов е кратка – вероятно той или не е имал възможност продължително да работи върху текста на *Историята*, или, схващайки я като извод из Раичевата история, *Историята* на Нескович не му е била интересна.

Боян Пенев отделя повече място на *Историята* на Нескович в своите лекции по история на новата българска литература, но също твърди, че тази история е преработка на Раичевата история. Така явно се утвърждава мнението, че текстът на Нескович е преработка.² *Историята* на Нескович не е сред възрожденските български книги, описани от М. Стоянов, въпреки че е първата печатна книга върху българската история.

Но както това се отбелязва в някои по-нови работи върху *Историята* на Нескович,³ между *Историята* на Раич и *Историята* на Нескович има някои разлики, които заслужават внимание.

Както се знае *Историята* на Раич е завършена в 1768 г., а е отпечатана във Виена в 1794–95 г. *Историята* на Нескович е отпечатана в Буда в 1801 г. –

¹ Дринов 1890.

² Пенев 1930, т. 1. 359–364. Надежда Драгова счита, че *Историята* на Раич става популярна сред българите, с извода из нея, който прави А. Нескович, т. е. чрез неговата *История*. (Вж. Драгова 1993, 7–30.) Опит за промяна на това мнение четем у Иван Радев. (Радев 1997.) Там той пише, че в *Историята* на Нескович „изложението следва самостоятелна авторска концепция – особено като го съпоставим с композиционната схема на Раичевата *История*“ (Радев 1997, 98.), че „съпоставката на *История славеноболгарског народа*“ със съчинението на архим. Йован Раич показва, че „основният, историографски дял е с големи различия и промени“ (Радев 1997, 99.), а също и че „композиционно съдържателната схема на *История славеноболгарског народа* наистина говори за издание със свой профил и цели, със свое място в националния ни книжовен живот. Тя не е механично препечатан фрагмент, а самостоятелна историческа творба спрямо първоизточника“ (Радев 1997, 99.).

³ Милтенова 1976.

това е годината на кончината на Раич. Като се има пред вид и времето за предварителна работа на Раич върху неговата *История*, трябва да се каже, че за тези повече от тридесет години, които делат написването на едната от написването на другата история, социалната и културна ситуация в Австрийската империя където са и непосредствените предполагаеми читатели на *Историята* на Нескович, е променена. Това е време на икономически възход в Империята.

Историята на Раич е история въобще на южните славяни и целта ѝ е да утвърди тяхната идентичност. Особено важна тази история е за българите, представяни в историографията като население с общ произход и език с власите, също така и за хуно-татарски народ, който живее при своите. Големото откритие на Раич е славянската картина на Югоизточна Европа – Илирия, а и това, че българите са част от славянството, което по-късно потвърждава и Ю. Венелин. Това са земи и народи, в границите на две империи – Австрийската и Османската. По друг начин казано – Раич чрез *Историята* си възстановява живота на южното славянство – в границите на възможните светове, където се реконструират държави и живот на народи. Това е приложение на новата идея за историята и историческа идентичност. И е написано на сакрален – църковнославянски език. От тук до политическите проекти е една крачка. Но и Австрийската и Османска империи тогава са в силата си. Чрез Раич се осъзнава и една нова свобода – тази на възможните светове. А когато те станат реалност, тя предполага и задвижване на бъдещето по причина на миналото, кето да се възстанови.

Нескович отива още по-напред. В предговора към *Историята* си той твърди, че да пише история не е негова идея, а на „някои български господа“, живеещи в Буда и в Пеща. За да искат от него това, тези „български господа“ явно са изхождали из необходимостта историческата идея да се предвижи още по-напред – в границите на още по-своето – българското, след осъзнатия произход из Иафет и славянска идентичност. Те предлагат на Нескович да напише тази история, защото той е бил просветен човек и с авторитет в средата си. По Шафарик Нескович е получил образованието си в Пеща, Дьор, Братислава, Шопрон.⁴ Преподавал е немски език и литература в Пеща през 1810–1812 г. Издателят В. Н. Ненович му предлага да стане редактор на книга по църковна история.⁵ Нескович, както пише в предговора към *Историята* си е знаел, че писането на история не е лека работа, че подобно дело изисква много предварителен труд. Това е било причина той да се поколебае, преди да се реши да поеме тази отговорност, но все пак се е решил. За един от изворите си е използвал Раич, което и отбелязва на титулната страница на

⁴ Šafařík 1865, Bd. 3. 331–332.

⁵ Бур 1972.

Историята си и което, най-вероятно, е станало причина да бъде отведена книгата му във файла „преработки“.

За свой основен извор Нескович е използвал Раич, но кой друг извор – компетентен и комуто би имал доверие би могъл да ползва Нескович в ония времена на Австрийската империя? Още повече – Раич показва славянската история и картина на Илирия. В *Историята* си Нескович се позовава и на Мовро Орбини, признава Мойсей за пръв историк. Отбелязва и друг свой извор – петербургския професор Стритер, който също пише история на славянските народи на латински език. Раич пише историята си на църковнославянски език. В границата на Австрийската империя е имало три православни епархии. Да приемем църковнославянският език да е бил общоразбираем, но изборът му прилича по-скоро на повтаряне на практиката за писане на научни книги (както се знае в Австрийската империя на латински език), само че на богослужебния и сакрален църковнославянски език.

В тази посока Нескович прави нещо още по-модерно: пише, както сам отбелязва, на „прост“ език. Този „прост“ език не е български. Той е сръбски с български слова и църковнославянски синтактични конструкции.⁶ В 1801 г. няма печатни български книги, които да са все пак някаква норма за езикова практика на „прост“ език. Общението в православната славянска общност в Буда и Пеща, в която българската общност е била с влияние⁷ най-вероятно да е било на сръбски език. В XVIII век Пеща е с многобройно сръбско население, може да се каже, че това е сръбски град.⁸ Но явно е, че българите в онова време в Австрийската империя, в Буда и в Пеща вече са осъзнавали разликите между себе си и другите. Имали са необходимост представата за своето и за другото да се уширачи – не с друго, а с модерната за времето си своя история и свое историческо познание за себе си.

Така, история на българите, при това написана на прост език са достатъчни основания да приемем текста на Нескович за различен от този на Раич, а не като негова преработка. В това време българската историография няма фонд. Историческите книги в българските земи са ръкопис, които Нес-

⁶ Езикът на историята не е внимателно проучван. Има мнение също така, че *Историята* на Нескович е написана на славянобългарски език.

⁷ Бур 1972.

⁸ Впрочем времето е имперско както и мисленето, и езиковите проблеми на отделните етнически общности не са били с такова значение. Още повече – трудно е да се каже каква е била представата на тези търговци за езикова правилност. Голямата част от тях са от западните български земи. (Вж. Бур 1977.) Както се знае западните български говори са близки до източните сръбски говори. Възможно е и сръбският език да е бил схващан в онова време като някакво диалектно говорене – при липсата на установена норма. Знае се също така, че в Османската империя говоренето на гръцки, турски, влашки, сръбски – писането на тези езици – говорене и писане от българи е обичайна практика в онова време. Така какъв е езикът на Паисиевата *История*? А Любен Каравелов пише повестите си на сръбски.

кович няма как да познава. Книгата му предвижда историческата идея в посока на новите, идващи в XIX век времена. Това предвиждане явно изразява една тогавашна обществена необходимост, макар и на обществото българи в Австрийската империя.

Из българския исторически материал, с който той е разполагал, Нескович прави един хубав художествен разказ, в който добре личи и отношението на православно преживяващия това, което разказва авторът. Отбелязахме, че тази история произлиза из нуждите на българската общност. За преселването на българи-католици в Австрийската империя знаем след началото на XVII век. Те получават и права за автономен живот. Преселват се и българи – православни, които често се приобщават към сръбското население и църква в Империята. В XVIII век в Империята и в частност унгарският пазар се държи от търговци от Балканите, наричани по православно си вероизповедание „гърци“. Тези гърци, мнозина от които са българи успяват да хванат в ръцете си търговията в Империята по две причини: първо поради това, че в XVIII век Австрийската империя се превръща в буржоазна държава, и друго – населението е разделено на аристократи и селяни и празното пространство за обмен на стоки се запълва от т. нар. „гърци“. „Гърците“ успяват да натрупат добри пари, да купят земи в южна Унгария и 90 благороднически титли. Впечатляваща сред „гърците“ е българската общност – люде най-често из западните български земи и из изчезналия в Македония крад Москополе.⁹ От тях сега са останали икони, съхранявани в музея на православно изкуство в Сент Андре, близо до Будапеща. В музея при т. нар. „гърцка“ църква в гр. Мишколц. Останали са църкви и сгради, които сега принадлежат на други православни общности или имат унгарски собственици. Сред търговците е имало и люде из средна и източна България.¹⁰

Тези търговци спомоществуват издаването на български книги. Не случайно и трите издания на *Историята* на Нескович са посветени на български търговци.¹¹ Помагат за началото на българското книгопечатане в градовете в Османската империя. От целия фонд на печатни книги през Възраждането около 800 са книгите, издадени в градовете в Австрийската империя –

⁹ Подробно за всичко това вж. в книгата на Марта Бур. (Бур 1977.)

¹⁰ Така Велчо Джамджията е търгувал в Буда и Пеща осем години и след като се връща в родния си град Велико Търново е бил обесен. Българското родолюбие не се е считало за ценност, според официалните закони на Османската империя.

¹¹ Първото на Атанасий Пулевич – „купцу пешенком“. Второто на Николай Черноевич – „купцу болгарскому“, с което издание е работил Б. Пенев, и което той цитира в своята *История*. По М. Дринов Н. Черноевич или е живял или е спохождал Буда и Пеща по търговска работа. Третото в 1811 г. е посветено на „благодотченородным господаром Стефану Стеичу, купцу Сегединском и Христофору Богданович Миятовичу, купцу Сараевскому“. Така също с помощта на търговеца Антон Иванович, живеещ в Кроншат (Брашов), град също в Австрийската империя се печата *Буквар с различни поучения*, събрани от Петра Х. Беровича.

най-много във Виена, а също и в Буда и в Пеща. Цариград, културен център на българите, по думите на Н. Начов, става след средата на XIX век.

Съвсем различна е общността от българи, живеещи в Австрийската империя от българите, населяващи Османската империя.¹² Това добре личи от историите, които се пишат за тях, които те четат и от които имат нужда. Без съмнение, модерната идея за принадлежност на човека към народ и към история, към минало, който този народ има, и което да бъде част от неговия „антропологичен“ фонд, се възприема по два сходни, но различаващи се начина – нещо, което показва и *Историята* на Нескович. В негово време ние знаем историите на преп. Паисий, на йеросхимонах Спиридон, Зографската история.

Първата очевидна разлика е, че *Историята* на Нескович е печатан текст. Като вариант на печатан текст на *Историята* на преп. Паисий излиза *Царственикът* на Хр. Павлович,¹³ също в Буда, след 43 години. Текстът на *Паисиевата история*, както знаем, е ръкопис. Въобще, след 1806 г. сред българите в Османската империя начева възприятието на печатната книга.

Нескович мисли рационалистично. Той е православен и това добре личи в неговата *История*, в това как той вижда и подрежда историческия материал, в обяснението на историческите факти. Важна за Нескович е мотивацията за написването на *Историята*, съзнанието за кого той пише този текст, кои са тези, които ще го четат. Явна е необходимостта и съзнанието на българската общност да намери идентичността си, да изгради представата за своето. А също и да се отдели от останалите общности в изключително разнородната етническа Австрийска империя, да се отдели от останалите „гърци“, към които българите са били отнасяни до времето, когато границата между човеците и представата за другия се е определяла от принадлежността му към православните или инославни църкви. Най-накрая да осъзнае що е свое и как да работи за това свое, т. е. за онази общност, с която би трябвало да има общи интереси. Впрочем, по всичко личи, че модерната за XVIII

¹² Трябва да се отбележи, че са различни и сърбите, населяващи Австрийската империя от сърбите, населяващи Османската империя. С тази добавка, че между тях териториалната връзка не е прекъсната, което ще рече, че е непрекъсната книжовната и културна връзка. Същата непрекъснатост знаем, че е била между българите от Северна Добруджа с тези от Бесарабия до 1878 г. когато Северна Добруджа влиза в румънската държава. В посока на запад търговията, книжовността, културата е минавала през земи, населени със сърби. Въобще от т. нар. „немска земя“, в която ходят преп. Паисий, Неофит Бозвели, инославна, но християнска империя, от Австрийската империя сред българите влизат новите идеи. Това прилепване към Австро-Унгария (след 1867 г.) Стефан Стамболов прави в полза на България и с цената на живота си. Менталността на българската общност в Австрийската империя е различна от менталността на българската общност в Османската империя. Различни са и представите им за света, въпреки, че и едните и другите са православни, от тук произтича и необходимостта от различно съдържание на книгите, които те считат за ценни.

¹³ Златарски 1906.

век идея за историята, произтичаща и из идеята за идентичност по национален признак, руши с нищо неразрушената Хабсбургска империя. А пренесена от Австрийската империя руши и съседната ѝ, и съперничаща ѝ Османска империя, причинила създаването на Австрийската империя.

У Нескович няма антигръцка теза, няма сравнение между историята на българите с историите на съседните народи. Няма списък на българските владетели, списък на българските светци. Явно преп. Паисий, улавяйки модерната историческа идея на XVIII век изцяло я прилага, но така, както тя би могла да бъде най-силно въздействена и работеща според българската си тук, в Османската империя среда. У Нескович няма чудото в историческите събития, а всичко друго, което исторически текст, писан в Хабсбургската империя, според нейната менталност, но на кирилица и от православен би следвало да има – умереност, емоционална сдържаност, рационализъм, стратегии не за внушаването на историческата истина. *Историята* на преп. Паисий е и омилия, проповед, какъвто той, преп. Паисий опитен проповедник явно е. Стратегията на Нескович е за събуждането на намерения за дейтелност, или на самата дейтелност.

Историята на Нескович и българските *Истории* на преп. Паисий, и появилите се успоредно с неговата и след неговата история са два варианта на една и съща модерна историческа идея на XVIII в. Този на българите в Австрийската и този на българите в Османската империи. Без съмнение, по-работещият се оказва вариантът на преп. Паисий. В Австрийската империя българските търговци натрупват много пари, което става причина, въпреки обществената свобода и зачитането на човека там, след средата на XIX век, чрез законодателство да е било предпочетено търговията да е в ръцете на местни люде. А и след Унгарската революция от 1848 г. българите взели страната на унгарците и трябвало да понесат последиците от този свой избор.

Историята на Нескович остава ценен паметник на ранната българска книга, чрез която новите идеи на времето се възприемат от българската общност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бур 1972 – Бур, М. Писма на книгоиздателя В. Н. Ненович в будапешенските архиви (1824–1826) // *Изв. на Института за литература*. кн. 21.
- Бур 1977 – Бур, М. *Балканите и унгарския пазар през XVIII век*. София.
- Драгова 1993 – Йован Раич – историк на България // Раич, Й. *История на всички славянски народи и най-паче на болгари, хорвати и серби*. София.
- Дринов 1890 – Дринов, М. Една забравена българска история // *Псп на БКД VII*, кн. XXXIV.

- Златарски 1906 – Златарски, В. Н. Царственикът на Хр. Павлович // *Училищен преглед*. кн. 7.
- Милтенова 1976 – Милтенова, А. Някои наблюдения върху „История славеноболгарског народа“ от Атанасий Нескович // *Литературна мисъл*. кн. 4.
- Пенев 1930 – Пенев, Б. *История на новата българска литература. т. 1*. София.
- Радев 1997 – Радев, И. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново.
- Šafařík 1865 – Šafařík, P.J. *Geschichte der südslawischen Literatur. Bd. 3*. Prag.